

Сьогодні викладачі, вчителі і науковці, які працюють у галузі релігієзнавства, виконують роль своєрідних «місіонерів»-просвітителів. На відміну від справжніх релігійних місіонерів, що ревно проповідують істину про свої вірування, які за їхніми переконаннями переважають всі інші великі і малі конфесії, релігієзнавці вбачають своє покликання в тому, щоб нести правдиві знання про всі релігії, не критикуючи жодної. Нині нас об'єднує одна мета - поширювати наукові і богословські знання про Великий Ювілей засновника найбільшої у світі християнської релігії.

О.Бучма * (м.Київ)

ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО, РЕЛІГІЯ: ДУХОВНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ЗЛАМІ ТИСЯЧОЛІТЬ

Універсальним поняттям, логічним центром осмислення проблеми духовності є людина. Усвідомлення людиною свого місця в світі, сенсу свого буття стає стрижневою ідеєю епохи. При цьому в суспільній свідомості відбувається значне якісне зрушення в бік пріоритетності гуманістичних цінностей, коли першочерговими є питання морального осмислення дійсності.

Прискорення життєвих темпів, невпинний ріст технічного прогресу, лавиноподібний потік інформації, які з великою швидкістю вриваються в життя кожного індивіда вимагають глибинного усвідомлення, вивчення й обґрунтування можливих і наявних процесів, що охоплюють усі сфери людського буття і відображення цих процесів в особі та оточуючому її світі, почуттях, відчуттях, образах, усвідомленні нею себе як члена суспільства, а відтак і своєї відповідальності перед майбутнім. Це актуалізує питання філософського осмислення людської особистості, її суспільної поведінки; закономірностей досягнення нею буттєвих інтенцій.

В контексті цього важливо ще раз спробувати відповісти на питання про природу та сутність людини. Адже зараз, наприкінці другого тисячоліття, саме людина опинилась, так би мовити, в парадоксальній ситуації: в результаті своєї багатовікової історії люди не знають хто вони такі й навіть вони існують на землі. З цього приводу цікаву думку висловив М.Шелер: «Протягом десятитисячолітньої історії ми вперше

* **Бучма Олег** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.Сковороди НАН України

живемо в епоху, коли людина стала глибоко і безумовно «проблематичною» для самої себе, коли вона не знає, ким вона є, але водночас знає, що вона цього не знає» [Шелер М. Положення людини у космосі // Читанка з історії філософії. Кн. 6: Зарубіжна філософія ХХ ст. - К., 1993. - С. 146]. Це усвідомлення спонукає людину шукати відповіді на такі насущні питання: як жити, щоб зберегти природу, культуру, народ, уникнути при цьому конфліктів і не згубити себе.

Цей пошук супроводжують драматичні колізії, проблеми та труднощі сьогодення, які обумовлені загальною соціальною кризою людства з її похідними - екологічною, політичною, демографічною та іншими кризами. Людина, яка відчула себе «царем природи», її підкорювачем і перетворювачем, потрапила в пастку власної величі й на даний момент стоїть перед дилемою: бути чи не бути існуванню людського загалу.

Людина і суспільство - трансчасові феномени, що перебувають у постійному русі від минулого до майбутнього. А нинішнє є всього лише певною миттєвою фазою між тим, що відбулося, і тим, що має відбутися. Тому має існувати якийсь механізм, через який здійснюється зв'язок теперішнього з минулим (дія традиції), засобом якого успадковуються минулі символи, знання, цінності, норми і правила, вірування. Вірогідно, що за природою цей механізм є ідеальним. Одним з дієвих його варіантів є саме релігія, яка, поєднуючи в собі світоглядні установки, життєві норми і містичне почуття, поєднує людину й суспільство з їх минулим, акумулює колективну пам'ять, закладає потенційні можливості майбутнього.

Відмінності в життєвому досвіді людей як членів диференційованого суспільства приводять тією чи іншою мірою до взаємних непорозумінь у міжособистісних чи колективних відносинах, створюють потребу в існуванні того загального і безперервного, що панувало б над усіма цими відмінностями і завжди було б для всіх точкою опори в хаосі життя.

Безпорадність особи перед незбагненними силами суспільного буття, її неспроможність оволодіти ними в пізнанні і практиці загострює потребу причинно уявити собі рух цих сил, знайти універсальну причину причин, що мало б принести душевне заспокоєння і обнадійливість. Оскільки людина істота етична, то й перед суспільним буттям вона ставить етичні вимоги і все більше переконується в домінуванні морального зла, представленого суспільними відносинами. Вона прагне позбутися стихійного панування суспільних відносин над її особистістю і

долею. Вихід з цього людина знаходить у вірі, детермінованій актом індивідуальної свідомості.

В цьому аспекті проблема індивідуальної свідомості постає як проблема душі. Стрижнем світогляду кожної віруючої особи є впевненість в існуванні власної індивідуальної свідомості, тобто своєї душі як вмістилища діяльнісного потенціалу індивіда, суб'єктивного духу - духу, який забезпечує безперервний шлях трансформації ідеального в матеріальне і розпредмечення матеріального в ідеальне. В такий спосіб стверджується єдина і абсолютно неповторна людська особистість, яка й є поєднанням двох сутнісних начал - матеріального й ідеального.

В зв'язку з цим істотно зріс інтерес до релігійних вчень, що завжди порушують проблеми загальнолюдського значення - життя і смерті, добра і зла, істини, проблему віри і дають власну специфічну інтерпретацію їх розв'язання.

Водночас повернення і розвиток інтересу до релігії - це реакція на відроджувальні процеси, які нині відбуваються в суспільстві і характеризуються змінами світоглядної парадигми й ціннісних орієнтацій, своєрідними світоглядними зрушеннями і поворотами як в соціумі, так і в особі. А заповнення духовного вакууму релігійною інформацією спричинює нині присутність компоненту релігійності в усіх виявах людського світу.

Культурні зрушення, що супроводжуються кризовими явищами у суспільстві, приводять, з одного боку, до розпаду монолітної системи взаємозв'язків між соціально-економічними, політичними і соціокультурними структурами, а з іншого - втрачають свою однозначність попередні форми залежності особи від соціуму. Це в свою чергу детермінує духовну переструктуризацію суспільства. Одним із головних виявів цієї переструктуризації є релігійна сфера.

Чому людина звертається до Бога, шукає зв'язку з трансцендентним? Що спонукає її до цього?

З одного боку, релігійна людина хоче віднайти в своїх намаганнях узгодження з надприродними силами, яким підвладне її життя. Саме це й становить найвищу мету віруючої особи. Бо саме такий зв'язок, гарантований беззаперечним єднанням з Богом і безумовною вірою у його всемогутність, є запорукою її щастя, внутрішнього душевного спокою і рівноваги.

Коли особа відчуває на собі руйнівний, негативний вплив суспільства й не знаходить для себе ніякого порятунку, тоді вона звертається до релігії, сподіваючись віднайти в ній свій головний

орієнтир і свободу в світі. Сутнісною якістю особи є комунікабельність. Для віруючої особи комунікація детермінується безпосереднім трансцендентним джерелом (Богом); для неї бути - значить постійно перебувати в нерозривній єдності з Богом: примикати, мислити, вести діалог.

У цьому виявляється особистісний аспект релігійного феномену. Проте з іншого боку функціональна спроможність релігії виходить далеко за межі індивідуальної свідомості, коли постає як стверджуючий дієвий чинник для людської спільноти. Саме в такий спосіб релігія набуває суспільного значення.

Нехтування й ігнорування цього фактору, однобічність впливу держави на Церкву, антагоністичний тип відокремлення Церкви від держави, що заперечує можливість вільного партнерства між цими інституціями може призвести до викривлень і збочень суспільного устрою. Це особливого поширення набуває в умовах світоглядного вакууму і призводить до виникнення квазірелігійних утворень як результату пошуків нової віри, нових духовних орієнтирів, цінностей та ідеалів.

Заборона релігії з боку держави може призвести до наділення надприродними властивостями осіб, націй, певних суспільних інституцій, виникнення так званих світських релігій, зокрема соціоцентричних за своїм характером (зосереджених на сакралізації об'єктів земного походження).

Вшанування небесних богів світські релігії підмінюють поклонінням богам земним. Вони мають всі зовнішні ознаки релігії: віра в надприродні властивості предмета відповідного культу, міфологему, символіку, атрибутуку, культову практику тощо.

Центром і осереддям нового суспільства стає вождь, навколо якого зосереджується культ колективності. В уяві народу він постає не як конкретний індивідуум, а в формі символу - вмістилища благодатних властивостей, що традиційно приписувалися божеству. При зміні вождя стандартизований набір цих властивостей переходив його спадкоємцю. При цьому істинним богом завжди залишався колектив (співтовариство). За таких умов церковні інституції фактично перетворювались на придаток державного механізму, а їх релігійна діяльність переслідувала далеко не релігійну мету.

В такий спосіб відбувалося усупільнення релігійних відносин, які переставали виконувати свої специфічні функції й перетворювались в механічний спотворений придаток суспільних відносин. При цьому на

попередні форми психічної діяльності світопереживання особи накладався новий духовний зміст, що обумовило сприйняття нової ідеї не розумом, а вірою. Так, соціалізм, ідеї якого сприймалися адекватно звичним релігійним чинникам, в індивідуальній уяві набирав вигляду своєрідної релігії.

Об'єктивоване усупільнення релігійних відносин притаманне всім деспотичним тоталітарним державам. Виразного прояву воно набуває в феномені культу особи, коли сакральний світогляд з його неодмінним атрибутом - вищим божественним началом - трансформується у віру в доброго вождя. Злиття в масовій свідомості найвищого ідеалу з міфологізованою постаттю вождя призводить до наділення останнього божественними атрибутами і необмеженою владою.

В умовах посттоталітаризму актуальним у вирішенні питань регулювання державно-церковних відносин, релігійної свободи, забезпечення особистісних прав, свободи совісті і вибору може бути використання західного досвіду.

Більшість західних країн випрацювали нову концепцію суспільства, за якою Церква обстоює порядок, заснований на гідності людської особистості, виходячи при цьому з індивідуальної свідомості, віри і розуму, на противагу традиційній ієрархічній концепції суспільства, згідно якої Церква відрізняла Одкровення від розуму і зберігала за собою прерогативи вищого авторитету в витлумаченні Одкровення. Згідно цієї концепції: «Бог відкриває себе серцю кожної людини; у відповідь на це одкровення кожна людина передає отриманий дар іншому - ближньому, сім'ї, суспільству, зрештою вона вносить його як свій внесок в життя країни і в політичний устрій ... Церква постає вже не як ієрархія і вища влада. Вона постає передусім добровільно зібраною громадою віруючих, завдання якої - вказувати шлях своїм членам і допомагати їм виконувати покладену на них Богом місію» [Гейзау Франс А.М.Альтинг. Плуралистический проект // Русская мысль. - №4151, 28 ноября. - 4 декабря 1996 г. - С. 7].

Релігія, будучи поєднаною з глибинними основами людського буття, впливає на соціальні структури і цінності. Важливість її підкреслюється тим, що вона охоплює в собі речі, які виходять за межі світськості.

Доречно тут було б пригадати концепцію цивілізаційного розвитку А.Тойнбі, який у основу своїх цивілізацій поклав релігійну належність. Головним і визначальним елементом культури, її генеруючим й інтегруючим чинником, за Тойнбі, є релігія, що виконує роль

«духовного начала», якому підпорядковані економічна й політична сфери життя.

Згідно Тойнбі, «для Людини сутність Бога в тому, що Він - Бог Живий, з яким можна вступити в духовний контакт, встановити відносини, подібні відносинам між людьми» [Тойнбі А.Дж. Постижение истории. - М., 1991. - С. 415]. Раціональним, інтелектуальним шляхом наблизитися до розуміння сутності бога практично неможливо. Осягнути природу Божественного особа може через інтуїтивно-релігійний досвід. Тойнбі стверджує, що, залишаючи своїх ближніх, святі вступали в активні відносини зі значно більшим колом осіб, ніж як би вони залишались в миру. Зрештою вони мали більший вплив, ніж державні діячі, бо їх устремління до святості шляхом пошуків єднання з Богом було соціальною дією, більш привабливою для людей, ніж будь-яке секулярне соціальне служіння. «Сучасники усвідомлювали, що пустельники йдуть до вищої мети в ім'я Людства з повною рішучістю і безкорисливістю; і цей акт самовираження через самопожертву вражав уяву сучасників, чіпав їхні серця, створював соціальний зв'язок більш високого духовного порядку. Цей зв'язок виявився дуже потрібним в період, коли стали розвалюватися як економічна, так і політична структури суспільства» [Там само. - С. 516].

Звернемо увагу на актуальність цих слів: «Чи є повернення до релігії ознакою духовного руху вперед? Чи це всього лише безнадійна й «марна» спроба «ухилитися» від суворого життя? Відповідь не це запитання частково залежить від нашої оцінки можливостей духовного зростання у Цьому Житті» [Там само. - С. 536].

Т. Горбаченко * (м.Київ)

МОВА ТА ПИСЕМНІСТЬ ЯК СКЛАДОВІ ЦЕРКОВНО-РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ ХРИСТІЯН

Складним і неоднозначним соціальним явищем є церковно-релігійне життя. Важливу частину його становить проповідь Божого слова, що базується на використанні мови та писемності, на основі яких складені священні книги та інші писемні джерела для відправи релігійних

* **Горбаченко Тетяна** - кандидат філософських наук, професор Київського університету культури.